

რუსუდან ჩოლოყაშვილი
(საქართველო)

ორმაგობის პრინციპის დაცვა ზღაპრულ ეპოსში

მითოსური, ზღაპრული სამყარო სამი სკნელისა და ოთხი მხარისაგან შედგება, ამდენად აქ ეს რიცხვები დომინანტობს და მათთან ერთად: 7 (3+4), 9 (3X3), 12 (3X4). ამ ტიპის ნაწარმოებებში თითქმის არსად ჩანს რიცხვი ორი, რომელიც აქა-იქ გაკვრით თუ გაილეგებს, არადა მათში, გმირთა რაოდენობის მიუხედავად, დაპირისპირება სწორედ ორ ძალას შორის ხდება. ეს ძალები სწორედ ორი ურთიერთდაპირისპირებული — „ამ“ და „იმ“ ქვეყნების წარმომადგენლები არიან. ამ ორი ქვეყნიდან ერთი გახლავთ ის, რომელშიც ახლა ვართ და მეორე, რომელშიც სამომავლოდ ვიქნებით. ეს ორი ქვეყანა გახლავთ მთელი სამყაროს ორი ნახევარი, რომელნიც ასევე ურთიერთდაპირისპირებულია.

სწორედ ამგვარი მითოსური აზროვნების შედეგია, ჯადოსნური ზღაპრის დასასრულს ხელმწიფე თავის დაქორწინებულ ვაჟს თუ სიძეს ქვეყნის ნახევარს რომ უთმობს და არა მთელს. ე.ი. ის მემკვიდრეს უბოძებს მხოლოდ ამ ქვეყანას — ცოცხალთა სამკვიდროს, თავის ყოფილ საგამგებლოს, თვითონ კი მეორე ნახევარში გადადის, ის თავისთვის უნდა, წარმავალთათვის. ეს ის მეორე ნახევარია, სადაც ყველაფერი გადაბრუნებულად არის წარმოდგენილი ამ ქვეყანასთან შედარებით, სადაც ცოცხალი მკვდარი ხდება და ა.შ. ორივეგან ერთნაირი ვითარება ვერ იქნება, მათში მუდამ ერთმანეთის საპირისპირო მდგომარეობაა — აქ თუ ლხინია, იქ ჭირია და ა.შ. ამიტომევეა ზღაპრის დასასრულს ნათქვამი:

ჭირი — იქა, ლხინი — აქა,
ქატო — იქა, ფქვილი — აქა;

ან: ავი — იქა, კარგი — აქა.
(ცინდელიანი 1975: 46)

ან კიდევ: ნაცარი — იქა, ფქვილი — აქა.
(ვირსალაძე 1958: 162)

იგინი იყვნენ ჭირში,
ჩვენ ვიყოთ ლხინში
(მოსწ. სასახ. ფ. არქ. 91).

ამ ფორმულებში პირდაპირ ჩანს კიდევც ეს ორი ქვეყანა:

ჭირი — იქა, ლხინი — აქა,
ქატო — იქა, ლხინი — აქა.
მთას ურემი ავიტანე,

ნამოვიდა გორებითა,
აქ სიცოცხლით დამიძეხით,
საიქიოს — ცხონებითა.
(სიბრძნე, II, 1964: 274)

ე.ი. თუ გინდა, აქ ლხინი იყოს, იქ ჭირი უნდა იყოს, სხვაგვარად ეს ვერ იქნება. ეს ის აუცილებლობაა, რაც აქაურ სიკეთეს განაპირობებს. ან კი იქ სიკეთე როგორ იქნება, როცა „ისეთი უდაბნო იყო ეს ალაგი, რომ ვერც ვინ ცხოვრობდა, არც რა ითესებოდა, მთლიანად სილა იყო და მინა არა“ (ვირსალაძე 1958: 36). ასევე ადამიანი არ ჩანს დევებისა და ქაჯების სამფლობელოში: „— რა სულიერი ხარ, რომ ასე გაგვიტამამდი ქაჯეთის მეფის შვილებს?! ჩვენი შიშით მაღლა ფრინველი ვერ ფრინავს, ძირს ჭიანჭველაც ველარ დაიარებაო!“ (ვირსალაძე 1958: 98). ის ქვეყანა ზოგჯერ გაქვავებული ქალაქია.

ორი სამყაროს ურთიერთდაპირისპირება ჩანს დალოცვის ტექსტებშიც, რომლებიც ამავე მითოლოგიური გააზრებით არის ნასაზრდოები, მაგალითად:

ვთოხნოთ და ვთოხნოთ სიმინდი,
მაღე ყანის მკაც მოვაო,
ჩვენსა იქნება სიმღერა,
მტერთან კი დიდი გლოვაო.
(კოტეტიშვილი 1961: 193)

ან კიდევ: დიდება ღმერთსა,
დიდს, მონყალესა!
ღმერთო, დღეგრძელობა მიე
აქა მბრძანებელსა!
ნეფესა და დედოფალსა,
სახე მშვენიერსა,
წყვილი ვაჟიშვილი მიე
სანღლეულო წელსა.
ოჯახობა დაუქციე
ჩვენი ნეფის მტერსა,
იმათი ცხვარი და ღორი
დააჭმე მგელსა.
(კოტეტიშვილი 1961: 251)

ე.ი. ოჯახისა და ნეფე-დედოფლის დალოცვის შემდეგ იქვე სწყევლიან მის რეალურ თუ სავარაუდო მტერს. აქვე გავიხსენებ: 1970-იან წლებში საგარეჯოს რ-ნის სოფ. თოხლიაურში სახლის მშენებლობის შემდეგ მშენებლებისთვის გამართულ სადილზე მასპინძლის დალოცვას გლახებმა მოაყოლეს იმათი წყევლა, ვისაც ამ სახლის აშენება ეწყინაო.

საქართველოში ასევე ხდებოდა ახალი წლის რიტუალის შესრულების დროსაც: „მეკვლე ანუ მეფერხე ნასადილევს ვენახში რომ წავიდოდა... ღორის თავზე რისიმე ცემა — ბაგუნით მაღლარს შემოუვლიდა და თან ხმამაღლა იძახდა: „აგუნა,

აგუნა, შემოიარე, ბახუას კარებთან გეიარე! ჩემს ვენახში ასეთი (ხელში ბავშვს აიყვანდა) მტევანი, სხვის მამულში ნაფოტი და ფურცელი“. იმავე დღეს საღამოთი სახლის პატრონი დედანწულიანად ანთებული წმინდა სანთლებით მარანში შევიდოდა და სანახელთან მივიდოდა, თან ღორის თავს, ღვინოსა და ხაჭაპურს მიიტანდა. აქ ცულს თუ თოხს აიღებდა, ყუით სანახელს სცემდა და ხმამაღლა იძახდა: „აგუნა, აგუნა, ჩვენსკენ ჩამოიარე, ბახვსა და ასკანაზე გეიარე! ჩვენს ვენახებს სიკეთე მიცი, სხვის ვენახში ფურცელი გაამრავლე!“ (ბარდაველიძე 2010).

ხოლო ფშაველი, როდესაც ახალ მთვარეს დაინახავდა, მაშინვე იტყოდა:

— შენ — დიანი, მე — ძმიანი,
შენ — ქაჩალი, მე — თმიანი,
შენ — თხიანი, მე — ცხვრიანი!
(მაკალათია 1985: 188)

მეგრული შრომის ლექსის თარგმანი კი ასე უღრს:

ჩვენი სასიმინდე სავსეა და
ვო, ჰო, ვო, ჰოო,
მტრისა კი — ცარიელი
ვო, ჰო, ვო, ჰოო.
(მაკალათია 1985: 187)

ზღაპრის მთქმელიც თხრობის დასასრულს სწყევლის მსმენელის მტერს:

ჭირი — იქა, ლხინი — აქა,
ქატო — იქა, ლხინი — აქა.
ტყეში შეველ შავადა,
ხე გამოვჭერ კავადა.
თქვენი მტერი და ორგული
ყველა დახდნენ ავადა..
(ვირსალაძე 1958: 190)

არა მარტო ორი ოპოზიციური სამყაროა ურთიერთდაპირისპირებული, არამედ მისი ბინადრებიც, მაგალითად, „იქაური“ და აქაური ზღაპრის გმირები: გველეშაპები, დევები, ქაჯები, ეშმაკები და ა.შ. ებრძვიან ჭაბუკს, რაც დღეს უკვე გაიაზრება როგორც დადებით და უარყოფით გმირთა, კეთილ და ბოროტ ძალთა დაპირისპირებად. დაპირისპირებულნი არიან ასევე: გერი და დედინაცვალი, ოსტატი და შეგირდი და ა.შ. ზღაპარში ბებერიც გვხვდება, რომლის ასაკზე ხაზგასმაც ახალგაზრდასთან დასაპირისპირებლად ხდება. ბებერი, როგორც ნესი, „იქაურია“, მარტოხელა და უნაყოფო აქაური მზეთუნახავის საპირისპიროდ. ზღაპარში პერსონაჟთა ფერისცვალებაც ხდება და ისიც რადიკალურად განსხვავებულ სახეებად, მაგალითად: ბაყაყი — მზეთუნახავად, ქეციანი კვიცი — რაშად და სხვა. ნოველისტურ ზღაპრებში უფრო თვალშისაცემია ოპოზიციურ წყვილთა დაპირისპირება. ესენი არიან: გიჟი და ჭკვიანი, ზარმაცი და გამრჯე, მდიდარი და ღარიბი და ა.შ. ამ ტიპის ზღაპრებში ახალგაზრდის ანტიპოდი — მოხუცი უკვე მასთან დაპირისპირე-

ბული პერსონაჟი აღარ არის, პირიქით, ის ენაცვლება ახალგაზრდა გმირს გასაჭირში და ქომაგობს, მის ნაცვლად პასუხობს რთულ შეკითხვებს.

არა მარტო პერსონაჟები, ზღაპარში არსებობენ საპირისპირო ძალის მქონე ჯადოსნური საგნებიც, მაგალითად, ყურძნის ორი მტევანი — მონამლული და სალი (ქეთელაური 1973: 599); ასეთივეა ორი ვაშლი (ქეთელაური 1973: 597); ბრონეულის ორი ნახევარი და ორი კევი: ხელმწიფის ცოლმა „დაიბარა თავისი სახელმწიფოდან ერთი კუდიანი დედაბერი, მისცა ორი ნატეხი კევი, ერთი მონამლული და მეორე მოუნამლავი და უბრძანა: — ნადი აღმოსავლეთის ხელმწიფის შვილის სახლში და როცა ისადილონ, ეს მონამლული კევი აღრათიას მიეცი და მოუნამლავი შენ დაღეჭეო“ (ვირსალაძე 1958: 89). ამ ნარუმატებელი ცდის შემდეგ „გაჭრა ბრონეული, ნახევარი მონამლული და ნახევარი მოუნამლავი მისცა და უთხრა ბებერს: — ... ნახევარი მოუნამლავი შენ ჭამე და მონამლული აღრათიას შეაჭამე და ვაი, შენ, კიდეც თუ არ მოგიკლავსო!“ (ვირსალაძე 1958: 90).

იმავე ძალისაა მონამლული ბანგი და მოუნამლავი ღვინო (ვირსალაძე 1958: 39); ზღაპრის გმირმა ბერძნული ლეღვი ჩაიტენა პირში, ჯერ კიდეც არ გადაეყლაპა, რომ ამოუვიდა შუბლზე რქები. იზარდა, იზარდა და ერთი რქა მიწაში ჩაერჭო წვერით, მეორე კი მალლა ცაში წავიდა... შეჭამა თუ არა ჩიტა ლეღვი, რქები მოუფამფალდა და ჩამოუცვივდა. ვაჟმა თავი თავისუფლად იგრძნო“ (ვირსალაძე 1958: 127).

„ერთი ყვავილი იძახის: — მე რომ შემჭამო, მოკვდებიო. მეორე ამბობს: — მე რომ მკვდარს დამადო, გაცოცხლდებაო“ (ვირსალაძე 1958). გამორჩეულია შავი ტყემალიც, რომელიც გმირს ვირად აქცევს, თეთრი კი პირვანდელი სახის დამბრუნებელია (ქეთელაური 1973: 507). ზოგჯერ ბეჭედიც ორია. მაგალითად, ფასკუნჯმა „აილო ორი ბეჭედი, მისცა ცოლის ძმას და უთხრა: — ამ ბეჭედს ერთს მოისვამ, — მერცხლად იქცევი, მეორეს მოისვამ, კაცად“ (ვირსალაძე 1958). მეტამორფოზა ერთი არსებისა მეორედ მის სხვა სამყაროში გადასვლას, მის გარდაცვალებას ნიშნავს. ფერისცვალებას განიცდის ჯადოსნური საგნებიც, მაგალითად, „იქ ჩვეულებრივი რკინის ყუთი, ხელსაფქვავეი თუ ქუდი აქ ყოვლისშემძლე ხდება. „იქაური“ ოქრო-ვერცხლი კი აქ ფასს კარგავს.

ზღაპარში ორსახოვანია ნიშანიც: „ხელისგულზე წყალი დაისხით, თუ რძედ იქცეს — ცოცხალი ვიქნები და თუ სისხლად იქცეს, მკვდარიო“ (ვირსალაძე 1958: 29).

ბინალურობა არ არის მხოლოდ სტილური ხერხი, ის გამოხატავს სამყაროს ორი სანყისის შეპირისპირებას (ლიხაჩოვი დ.). ზღაპარში, როცა აღმოსავლეთის ქვეყანა გამოჩნდება, იგულისხმება, რომ ის დასავლეთის ქვეყანასთან არის დაპირისპირებული: „სოფლები გაოცებულები არიან — ეს რა უცნაური ამბავი გვემართება, დღეს აღმოსავლეთისაკენ გვაქვს კარ-ფანჯარა, ხვალ — დასავლეთისაკენა“ (ცინდელიანი 1975: 21). დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ხელმწიფეებს შორის დაპირისპირებაც ხდება (ვისრალაძე 1958: 150).

როგორც ცნობილია, ჯადოსნური ზღაპარი ქორწინებით მთავრდება, რასაც უნაყოფო ბუნების აყვავება მოსდევს. მაგალითად, „ივანე ფალავანმა მეფის ქალიშვილი შეირთო ცოლად და დაიწყეს ბედნიერი ცხოვრება. მეორე დღისით, როცა ივანე ფალავანის ცოლი ბაღში გამოვიდა, გაკვირვებით წამოიძახა:

— ეს ვაშლი ვითომ არ ისხამდა და ეხლა კი, შეხედე, როგორ დახუნძლულაო. და მართლაც, უკვდავების ვაშლს ნაყოფი გამოესახა“ (ვირსალაძე 1958: 22).

რაც მთავარია, ზღაპარში მთავარი გმირების ქორწინება ორჯერ ხდება. პირველი განშორებისთვის არის განწირული, მეორე კი, რომელიც დაკარგული წყვილის ხელახლა შეყრას მოსდევს, მარადიული ბედნიერების საწინდარია: „სიმამრმა რომ გაიგო სიძე-ქალიშვილის მოსვლა, თავის სახელმწიფოს შავი გადაახსნევინა და წითელ-ყვითლები გადააფარებინა. დაიბარა ნაზირ-ვეზირები, შეჰყარა თავისი სახელმწიფო, გამართა ხელმეორედ ქორწილი და ცხრა დღე და ღამე ქორწილი ჰქონდა განუწყვეტლივ“ (ვირსალაძე 1958: 34).

თუმცა, ეს ბედნიერება მართლაც აბსოლუტური და მარადიული რომ იყოს, ერთმა რომ საბოლოო გამარჯვებას მიაღწიოს, მეორე საბოლოოდ უნდა განადგურდეს და მოისპოს. ამიტომ არის, ზღაპრის დასასრულს გამარჯვებული მთავარი გმირის მტერს ცხენის ძუაზე რომ გამოაბავენ და სულ ლუკმა-ლუკმა დაფლეთენ: „დედინაცვალი ცხენს გამოაბეს კუდზე და გაუშვეს — მისი ბალანიც ვეღარსად ნახეს, ცხენმა ისე დაგლიჯა და ქარმა გააბნ-გამოაბნია. ამიერიდან ყველა ბედნიერად ცხოვრობდა“ (ვირსალაძე 1958: 88); ან: „აღრათიას მამამ ცოლი ძუაზე გამოაბმევინა და ლუკმა-ლუკმა დააგლეჯინა. შემდეგ ერთად დაიწყეს ცხოვრება ბედნიერად და მხიარულად“ (ვირსალაძე 1958: 95).

როგორც ვხედავთ, ბინარულობა ნიშანდობლივია მთელი მითოსური აზროვნებისათვის და ზღაპრულ ეპოსში არსებულ ოპოზიციურ წყვილთა მაგალითებით ჩანს, რომ ისინი ერთ მთლიანობასა და სრულყოფილებას ქმნიან.

დამონშებანი:

- Bardavelidze, Vera. Aguna-aguna (Mevenakheobis Mparveli Ghvtaeba). *Gaz. "Raee"*, №3, 2010 (ბარდაველიძე, ვერა. აგუნა-აგუნა (მევენახეობის მფარველი ღვთაება). გაზ. „რაეო“, №3, 2010).
- Virsaladze, Elene (Shemdgeneli). *Rcheuli Khalkhuri Zghap'rebi. II*. Tbilisi: "sakhelgami", 1958 (ვირსალაძე, ელენე (შემდგენელი). *რჩეული ხალხური ზღაპრები*. II. თბილისი: „სახელგამი“, 1958).
- K'ot'et'ishvili, Vakht'ang (Shemdgeneli). *Khalkhuri P'oezia*. Tbilisi: sabch'ota sakartvelo", 1961 (კოტეტიშვილი, ვახტანგ (შემდგენელი). *ხალხური პოეზია*. თბილისი: „საბჭოთა საქართველო“, 1961).
- Mak'alatia, Sergi. *Samegrelos Ist'oria da Etnograpia*. Tbilisi: 1941 (მაკალათია, სერგი. *სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია*. თბილისი: 1941).
- Mak'alatia, Sergi. *Pshavi*. Tbilisi: 1985 (მაკალათია, სერგი. *ფშავი*. თბილისი: 1985).
- Mosts'avleta Sasakhlis Folk'loris K'abinet'is Arkivi (მოსწავლეთა სასახლის ფოლკლორის კაბინეტის არქივი)*.
- Ketelaury, Sulkhan (Shemdgeneli). Iq'o Da Ara Iq'o Ra. // *Kartuli Khalkhuri Zghap'rebi*. Tbilisi: "nak'aduli", 1973 (ქეთელაური, სულხან (შემდგენელი). იყო და არა იყო რა. // *ქართული ხალხური ზღაპრები*. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1973).
- Tsindeliani, Ucha (Shemdgeneli). *Svanuri Zghap'rebi*. Tbilisi: gamomtsemloba "nakaduli", 1975 (ცინდელიანი, უჩა (შემდგენელი). *სვანური ზღაპრები*. თბ.: „ნაკადული“, 1975).
- Ghlont'i, Aleksandre (Shemdgeneli). *Khalkhuri Sibrdzne. II*. Tbilisi: gamomtsemloba "nak'aduli", 1964 (ღლონტი, ალექსანდრე (შემდგენელი). *ხალხური სიბრძნე*, II. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1964).

Rusudan Cholokashvili
(Georgia)

Defense of the Binary Principle in Epic Fairy Tale

Summary

Key words: mythical thought, Fairy Tale , two dimensions.

Mythological and fairytale world covers three dimensions and four sides, thus these digits are dominants : 7 (3+4), 9 (3*3), 12 (3*4). In the kind of works there are no digits, though the contradictory position of the number of heroes occurred on between the two power. This two powers are the very contradiction of existed the world and the virtual one. The existed world refers to our daily existence and the vistual world to our life after our death – the world of the alive and the passed away people, dead. These two contradictory dimensions of the world reflect the one whole of the universe .

The mental approach of the King from the fairy tale is based on the above mentioned stereotype , the King inherits his married son only the half of his realm and not the whole. It means that the heir will possess only the real world – alive world, the kingdom of his father , the King takes the virtual world for him. This is the very second half of the world where everything is represented upside-down , alive becomes dead etc... As the dimensions of the world are in permanent contradiction the situation couldn't be the same for both dimensions, - if it is prosperity here , there is sorrow etc...the end of the fairy tale manifests the situation via versus:

Let the sorrow be there and the prosperity and happiness here
Let the rye be there and the flour here

According to the contradictions of the two dimensions happiness and prosperity in this existed world is some kind of precondition for sorrow in that world. Georgian blessing texts convey the same character :

Be the family happy
Be the enemy dead

After blessing of bride-groom it is also said:

Ruin the family of the enemy of our groom
Let the wolf eat up their sheep and cows.